

ТІЛЕСНИЙ ЛАНДШАФТ
У СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПОЛІ

Чміль

Ганна Павлівна

доктор філософських наук,
академік Національної академії
мистецтв України,
завідувач відділу
Інституту культурології
НАМ України

Чміль

Анна Павловна

доктор філософських наук,
академік Національної академії
искусств України,
заведующая отделом
Института культурологии
НАМ Украины

Chmil

Hanna

D-r hab. of Philosophic Sciences,
member of National Academy of Arts
of Ukraine, Head of the department
in Institute of Culturology
of NAA of Ukraine

Анотація. Аналізується репрезентація тіла в контексті постмодерністських і постструктуралістських теорій із їх "поворотом" до проблеми тілесності, пов'язаної з феноменологічним і соціокультурним підходами.

Ключові слова: тіло, тілесність, тіло-об'єкт, тіло-канон, тіло-інтерфейс.

Актуальність. Репрезентація тіла як простої явленості в контексті постмодерністських і постструктуралістичних теорій із їх поворотом до тілесності не втрачає своєї актуальності і сьогодні. Більше того, тіло все частіше стає як об'єктом маніпуляцій, перетворень і вдосконалень, так і об'єктом окультурення. Окрім того, і в теоретичній площині відбувається сплеск філософського інтересу до проблеми тіла й тілесності.

Отже, **метою** статті є дослідження репрезентації тіла в контексті сучасних моделей тілесності, обумовлених зростанням напруги між тілом природним і тілом культурним, пов'язаної з феноменологічним і соціокультурним підходами.

Виклад основного матеріалу. Існує досить солідний компендіум праць у галузі тіла, тілесності, де ці поняття розглядаються з різних боків, але у підсумку можна виокремити два підходи: феноменологічний і соціокультурний. Зокрема, феноменологічний (М. Гайдегер, Е. Гуссерль, М. Мерло-Понті, Я. Паточка), соціокультурний (Ж. Лакан, М. Фуко, А. Лінгс, Дж. Бодлер, Ю. Крістева) тощо. Феноменологічний підхід тлумачить тіло як загальну основу людського існування й є філософською основою соціокультурного підходу, що розглядає тіло як учасника соціальних процесів, їх взаємодії і взаємовпливу. В контексті означеного дослідження нам ближча позиція М. Мерло-Понті з його екзистенціально-феноменологічним підходом до проблеми тіла і дискурсу тілесності. До того ж він досліджував тілесність суб'єкта, сприйняття, співвідносячи його з категоріями буття і світу, а також розглядав можливості смислової виразності тіла і постмодерністського дискурсу тілесного уособлення соціокультурних смислів.

Поняття тілесності радикально відрізняється від поняття матеріального тіла, що протиставлялось духовності людини. Тілесність є намаганням подолати дуальність душі і тіла, вона постулює сприйняття людської істоти як цілісної, де ті-

лесність не зводиться до фізіологічного субстрату. Тілесність — така субстанційна категорія, що завжди, зримо чи ні, присутня в нашому житті, і ми не можемо відмовитись від неї ні за яких умов. Нас цікавить та проблематика тіла, що безпосередньо пов'язана з репрезентацією людського тіла у візуальних образах: тіло-поверхня й еротичне тіло. В сучасному філософському дискурсі значна увага приділяється розгляду різноманітних форм уособлення тіла-об'єкта, вони теоретизуються, як правило, в межах соціокультурної критики сучасного суспільства. В. О. Подорога подає образи такого тіла: "...тіло оголене, видиме, гноблене доторками; є тіло відразливе, тіло-м'ясо, тіло пораненої людини, розірване на шматки, залите кров'ю; є тіло-труп, деякий кінечний стан людської матерії; є тіла рабів, тіла-роботи, сповнені послуху і покори, але є і тіла досліджувані... є тіло об'єктивоване в межах дослідницького проекту — тіло без внутрішнього, "глуха, рівна поверхня..." [4, 70].

Кінематограф широко демонструє подібні тіла-об'єкти. Наприклад, фільми: Т. Бартона "Едвард руки-ножиці", Д. Лінча "Голова-ластик", "Людина-слон", "Шосе в нікуди", "Манхолод драйв" тощо. Інсталяції, реклама, коли оголене тіло — рушій торгівлі від солодких напоїв до автомобілів. Ці тіла заповнюють майже весь культурний і дискурсивний простір, що призводить до втрати феноменологічного тіла. Так, М. Фуко говорить про тіло як об'єкт влади, яка в кожному епоху створює по-своєму слухняне тіло. "Огляд, нагляд, осуд, заборона, контроль — ось лише деякі процедури влади, які оформлюють слухняне тіло" [6, 23]. "Володіння своїм тілом, усвідомлення свого тіла могло бути досягнуте лише внаслідок інвестування в тіло влади". Клініка — один із інститутів, що формує слухняне тіло. Клініка стає важливим інструментом у процесі розміщення тіла в рамки певної істини, поза якою воно втрачає право на існування. Неунормовані тіла потрапляють під суворий нагляд, до них застосовується комплекс репресивних заходів із метою наблизити їх до норми, якщо це можливо, інакше вони ізолюються. Адже існування тіл, що знаходяться поза істиною, піддає сумніву абсолютну владу цієї істини.

Тому головне питання зводиться до напрацювання технології отримання істини, яка матеріалізована у зібранні правил, що вимагають свого обов'язкового виконання. Глядач повинен не про-

сто сприймати тіло, а робити огляд, не читати й інтерпретувати розкидані по тілесній поверхні знаки, а досліджувати місця можливої концентрації симптомів. Індивідуальність тіла як плоти витискається типологією тіла як місця зібрання ознак-симптомів. Живе тіло в середовищі цих правил і типологій "помирає", зникає індивідуальність не лише як зайве, а й шкідливе. Тіло підлягає клінічному огляду — завжди мертве тіло, тіло-об'єкт, тіло відділене від носія, що стало предметом вивчення. М. Фуко ставить питання про правомірність клінічного погляду на людину, намагається аргументувати, чому не можна дозволити шизофреніку чи якомусь іншому клінічному персонажу бути собою і насолоджуватися своїм шизотілом? Моє тіло може існувати лише в рамках шизотіла, відходу від норми.

Завдяки телебаченню, віртуальній реальності, рекламі з'являється тіло-канон, зразок епохи "іконічного повороту" й інвестування влади в тіло. Ідеальні тіла оточують людину всюди, стаючи більш реальними, ніж живі люди. Людина весь час порівнює своє тіло з тілом-каноном, бо її тіло вислизнуло з-під влади людини як привласнена нею природна сутність, і відчужене перетворилось на тіло-об'єкт. Воно руйнується, трансформується, щоб "дотягнутись" до тіла-канона. "Тіло, що стало об'єктом, піддане радикальній зупинці, тіло, яке викидається з потоку становлення, не має нічого спільного з тілом трансцендентальним", людина намагається дотягнутись до власного тіла, подолати його об'єктну форму, в якій воно їй вперше було дане, бо об'єктне — тіло-канон — є ідеальною нормою [7, 37].

Людина утрачає феноменальне тіло, завдяки чому вона тільки і може існувати у світі й тим самим втрачає зв'язок із буттям, потрапляє у світ віртуальний, і настає час, коли "моє тіло" потрібно повертати собі, його треба шукати серед множини тіл-об'єктів. Соціокультурна ситуація така, що людина усвідомлює необхідність управляти своїм тілом для перетворення його в об'єкт [7, 59]. Додають характерних ознак до сучасного статусу людського тіла комп'ютерні технології, продовжуючи тенденцію формування нових тілесних практик, додаючи нових характерних ознак до тілесного ландшафту. Британський кінорежисер Пітер Грінвей із цього приводу у свій час зазначив, що комп'ютер призводить до витіснення тілесного з людської практики, а з нею — й із мистецтва.

Зокрема, з художнього твору зникає звернення до тіла творця і тіла глядача, натомість у міру зменшення активності тіла при виробництві та сприйнятті екран заповнюють інтенсивні тілесні контакти — секс, насильство.

У той же час, коли робота з комп'ютером зосереджена на закінченні моментів, формується нове означення не тільки тілесних ознак, а й самої людини, людини, яка “клікає”. Бо “можливості людського тіла розширюються. Й навіть не в тому сенсі, що у Людини, яка клікає, виросте якийсь новий палець для кращого натискання на “мишку”, а в тому, що деякі — “самі по собі” зрозумілі речі в культурних практиках непомітно стають іншими. Нові тілесні артефакти змінюють інституційний статус світу та способи оцінки фактів людського в цьому світі. Тіло починає пізнавати світ по-іншому [5].

Більше того, занурюючись у віртуальний світ комп'ютерів, людина отримує можливість змінювати і власну тілесну репрезентацію [1], усуваючи відстань між собою і комп'ютером, включаючи тіло в інтерфейс.

Та не тільки людина оволодіває технікою, а й сама техніка поступово проникає в наші тіла: штучні імплантанти органів, кардіостимулятори, різноманітні пристрої.

Наразі це стало особливо актуальним у зв'язку з військовою агресією Росії на східну частину території України, наслідком якої стали тисячі вбитих і поранених, скалічених молодих українських патріотів. Отже, протезування, нарощування кінцівок, інших органів і функцій організму дають людині можливість по-новому оволодіти власним тілом, наповненим імплантатами, і, відповідно, розширюють межі взаємодії та можливості людського тіла, розмиваючи кордони між “своїм” і “чужим”, між віртуальним і зовнішнім.

Тіло стає машиною, якою треба навчитись керувати. Але нам лише здається, що ми управляємо тілом, бо не все в нашій владі й не все, що являє нашим тілом, підконтрольне нам, оскільки тіло “уникає погляду” в потоці відчуттів, в руках у нас “залишається лише привид, репрезентація тіла — “пусте тіло”. В. Подорога підкреслює розрізнення між “я відчуваю” і “я володію” [4, 143]. Володіти можна лише окремою частиною тіла, а відчувати можна світ довкола в усій його різноманітності. Ми стаємо для самих себе тілом-об'єктом, коли

відділяємо себе від світу. У філософії тілесності відношення між свідомістю і тілом — “найближча близькість” як буття з Іншим, що утворює горизонт усіх інших речей... [8, 139].

Тіло-об'єкт існує поряд із моїм тілом, воно захищає мене від повного злиття з життєвим потоком і розчинення у ньому: “Тіло є, і поки воно є, існує, воно є лише тим тілом, якому ми належимо і яким володіємо. Але тіло і не є, оскільки ми не знайдемо для цього тіла іншого референта, окрім нас самих, феноменально переживаючи свій тілесний досвід” [7, 59]. Неможливість позбутися власного тіла добре розглянута Фуко на прикладі болю. Біль одночасно зближує і віддаляє нас від тіла. Як би ми не хотіли позбутися власного тіла, щоб не відчувати болю, ми не можемо цього зробити, і це означає, що все, що я знаю про світ, дається мені за допомогою тіла. Тіло-об'єкт не переживається у досвіді, воно вивчається, змінюється, репресується, “досвід тіла не весь стає досвідом думки: чи, точніше, досвід тіла є досвід межі розуму (як це розуміє Валері), але такий досвід межі є також досвід-межа, де думка себе випробовує точно так само як те, чим ця думка є: вона є зважена вага тіла, вона передбачає вагу цього тягара, яку не в змозі виміряти і яка тягне її за собою” [2, 79].

Тіло-шкіра — мембрана, яка відділяє внутрішнє від зовнішнього, не дає розчинитися у безкінечній плинності світу: “немає і не існує ніякого тіла, окрім як тіла-шкіри” [3, 78]. Наша взаємодія зі світом може бути зведена до метафори тіла-шкіри, бо все, що відбувається, завжди відбувається на поверхні, в межовому розриві — мого і не мого, в розриві, що долається лише частково в момент дотику. Тіло завжди є цілісністю, й у намаганні зупинити її становлення чи заволодіти нею ми завжди охоплюємо лише якусь її частину. Парадоксальність образу тіла в тому, що він завжди цілісний в акті переживання, але частковий — в акті втілення, актуалізації.

Висновки. Як метафізична категорія, що визначає буття людини у світі, тіло як образ є цілісним і при цьому завжди знаходиться у безперервному потоці становлення, а тому завжди це неохоплений, не проявлений образ. Ця неможливість “схопити” тіло ускладнює дискурс про нього, оскільки будь-який аналітичний дискурс зазнає краху.

Література / References:

1. *Корабльова В. М.* Віртуальна тілесність як зникнення поколіннєвої ідентичності / В. М. Корабльова // Корабльова В. М. Покоління в полі культури: множинність репрезентацій [Монографія]. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – С. 118–127.
2. *Нанси Ж.-Л.* Corpus / Ж.-Л. Нанси. – М.: Ad Marginem, 1999. – 257 с.
3. *Петровская Е.* Непроявленное. Очерки по философии фотографии / Е. Петровская. – М.: Ad Marginem, 2002. – 208 с.
4. *Подорога В. А.* Феноменология тела. Введение в философскую антропологию / В. А. Подорога. – М.: Ad Marginem, 1995. – 341 с.
5. *Тарасенко В. В.* Человек Кликающий: фронтальные метаморфозы / В. В. Тарасенко: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.iph.ras.ru/-vtar/met.doc. – 10/10/2002.
6. *Фуко М.* Надзирать и наказывать / М. Фуко. – М.: Ad Marginem, 1999. – С. 2–56.
7. *Фуко М.* Рождение клиники / М. Фуко. – М.: Смысл, 1998. – 310 с.
8. *Эпштейн М. Н.* Философия тела. Тело свободы / М. Н. Эпштейн, Г. Л. Тульчинский. – СПб.: Алетейя, 2006. – 432 с.
1. *Korableva V. M.* Virtualna tilenist yak zniknennya pokolinnievoy identichnosti / V. M. Korableva // Korableva V. M. Pokolinnia v poli kultury: mnozhinnist reprezentacij [Monografia]. – Kh.: KhNU ім. V.N. Karamzina, 2009. – S. 118–127.
2. *Nansi Zh.-L.* Corpus / Zh.-L. Nansi. – M.: Ad Marginem, 1999. – 257 s.
3. *Petrovskaya E.* Neprojavlennoe. Ocherki po filosofii fotografii / E. Petrovskaya. – M.: Ad Marginem, 2002. – 208 s.
4. *Podoroga V. A.* Fenomenologia tela. Vvedenie v filosofskuyu antropologiyu / V. A. Podoroga. – M.: Ad Marginem, 1995. – 341 s.
5. *Tarasenko V. V.* Chelovek Klikayushiy: frontalnie metamorfozy [Elektronnyy resurs] / V. V. Tarasenko. – Rezhim dostupa: www.iph.ras.ru/-vtar/met.doc. – 10/10/2002.
6. *Fuko M.* Nadzirat I nakazyvat / M. Fuko. – M.: Ad Marginem, 1999. – S. 2–56.
7. *Fuko M.* Rozhdenie kliniki / M. Fuko. – M.: Smysl, 1998. – 310 s.
8. *Epshteyn M. N.* Filosofiya tela. Telo svobody / M. N. Epshteyn, G. L. Tulchinskiy. – SPb.: Alteuya, 2006. – 432 s.

Чміль Анна Павловна

Телесный ландшафт в современном культурном поле

Аннотация. Анализируется репрезентация тела в контексте постмодернистских и постструктуралистических теорий с их “поворотом” к проблеме телесности, связанной с феноменологическим и культурным подходами.

Ключевые слова: тело, телесность, тело-объект, тело-канон, тело-интерфейс.

Chmil Hanna

Body Landscape in Contemporary Cultural Field

Topicality.

The representation of body is in the focus of attention of postmodern and post-structural studies characterized by the turn to the phenomenon of embodiment. Body is becoming an object for manipulation, transformation, improvement, and cultivation. All this has brought the body to the forefront of contemporary philosophic thought.

Thus, the purpose of the article is to study the representation of body through the prism of modern models of corporeality that reflect the rising tension between the natural and cultural body and are based on phenomenological and socio-cultural approaches.

Although the phenomena of body and embodiment have been in the spotlight of numerous research papers, two main approaches can be outlined: phenomenological (M. Heidegger, E. Husserl, M. Merleau-Ponty, J. Patočka) and socio-cultural (J. Lacan, M. Foucault, J. Kristeva). For the representatives of the phenomenological approach, body is a general basis for human existence. This idea is, at the same time, a philosophical ground for the socio-cultural approach that regards the body as a participant of social processes in the context of their interrelation and interplay. Within the outlined tradition, I share the views of M. Merleau-Ponty who was the proponent of existential and phenomenological approaches to the problems of body and the discourse of embodiment. Besides, he studied embodiment through the prism of the categories of existence and world, addressed the problem of meaning generated by the body and the issues related to the embodiment of socio-cultural senses.

The concept of embodiment is radically different from the concept of material body as opposed to human spiritual values. Embodiment is a striving to overcome the duality of soul and body; to perceive a human as a whole entity, where embodiment is not equal to the physiological substratum. Embodiment is a substantial ca-

tegrity, an inherent part of our life, something we cannot refuse from under any circumstances. This paper is primarily concerned with the visual representation of body, body surface and erotic body. Contemporary philosophic discourse focuses on various forms of body manifestation and studies them from the perspective of socio-cultural approach. V. O. Podoroha provides examples of such a body, "...a naked, visible body, oppressed by touches; there is a disgusting body, body as meat, body of a wounded person, torn apart, flooded with blood; there is body as a corpse, some finite state of matter; there are bodies of slaves, bodies — robots, docile and submissive. At the same time, there are bodies that are objects of knowledge, objectified within a research project — a body without content, a deaf and flat surface..." [4, 70].

Such bodies as objects are widely shown in films (e. g. T. Burton "Edward Scissorhands", D. Lynch "Eraserhead", "The Elephant Man", "Lost Highway", "Mulholland Dr"), installation, advertising, where a naked body is a driving force for trade ranging from fizzy drinks to cars. These bodies occupy nearly all cultural and discursive space, which results in the loss of phenomenological body. In this context, M. Foucault regards the body as an object of power that creates a docile body in every epoch. "Examination, surveillance, disapproval, prohibition, and control are some of the procedures of power that form a docile body" [6, 23]. "Grasping of the body and awareness of the body can be reached only through the investment in the body of power". Clinic is one of the institutions forming a docile body. Clinic has become an important tool for placing the body into some frameworks and beyond them it loses its right for existence. Bodies that do not comply with the norm are exposed to strict surveillance. A range of repressive measures aimed at making them obey the norm is endorsed. If these measures fail, the bodies are isolated, because the existence of bodies beyond the verity casts doubt on the absolute power of this verity.

Consequently, the main challenge is to develop a new way of grasping the absolute truth, materialized in a set of mandatory rules. The spectator must not only perceive the body, but examine it, not only read and interpret the signs scattered over the body surface, but explore the places of possible constellation of symptoms. The individuality of body as flesh is superseded by the typology of body as the locus of concentration of features — symptoms. The lived body "dies" in the environment of these rules and typologies, then individuality disappears not only as something unwanted but also harmful. The body is subject to clinical examination — eternally dead body, body as object, body separated from its owner, something that has become an object for research. M. Foucault poses a question about the right for a clinical view of a human and gives arguments why a schizophrenic or any other clinical personage cannot be allowed to be himself and enjoy his schizo-body. My body can exist only inside a schizo-body as the departure from the norm.

Another type of body, body — canon, an illustration of the epoch of an "iconic turn" and the investment of body into power, has emerged due to television, virtual reality, and advertising. Ideal bodies surround a human everywhere, becoming more real than living humans. A human is constantly comparing his / her body with the body — canon, because his / her body has escaped the human power as a natural entity and being alienated has turned into body as object. It is ruined and transformed in order to match the body — canon, as "the body — canon is an ideal norm" [7, 37].

Humans lose their phenomenological body by virtue of which they can exist, losing thus the connection with being, and immersing themselves into the virtual world. It leads to the necessity to return one's body, to look for it among the multiplicity of bodies as objects. Socio-cultural situation makes humans realize the need to manage their body in order to turn it into an object [7, 59]. Besides, the contemporary status of human body is influenced by computer technologies that continue forming new body practices, adding therefore new distinctive features to the body landscape. Peter Greenaway, a British film director, argues that an excessive use of computer leads to the displacement of body from human practices and art. The appeal to the body of the creator and the spectator gradually disappears. Consequently, as the activity of body in the production and perception reduces, screen is filled with escalating amounts of physical contact, sex, and violence.

At the same time, computer technologies not only determine the appearance of new features of body, but also induce radical changes in the perception of a human being, contributing to the appearance of a "clicking human". "The potential of the human body is growing. It does not mean that a new finger will appear to ease mouse clicking, but some things that are taken for granted in cultural practices will insensibly change. New body artefacts

alter the institutional status of the world and the way a human is assessed. The body begins to cognize the world in a different way [5].

Moreover, plunging into the virtual world of computers, a human being acquires an ability to change his / her body representation [1], eliminating the distance between him / her and the computer, including his / her body into the interface.

Not only humans develop and master new technologies, but also technologies gradually penetrate into our bodies: artificial implants, implanted pacemakers, different prostheses. It has become a burning issue in the context of Russian military aggression against Ukraine, which has led to deaths and injuries of thousands of young Ukrainian patriots. Prosthetics, limb extension enable human beings to master their own bodies full of implants in a new way, to improve the abilities of these bodies, crossing the boundaries between the Self and Other, between the Virtual and External.

The body turns into the machine and people must learn to operate it. But it only seems to us that we manage the body, because not everything is under our control, as the body “avoids the gaze” in a flow of senses, thus leaving us only with a ghost, the representation of body — “hollow body”. V. Podoroza insists on differentiating between “I feel” and “I master” [4, 143]. One can control only some parts of the body, while it is possible to feel the world in its variety. We can become body as object only if we separate ourselves from the world. Within philosophy of embodiment, the relations between the consciousness and the body are “the nearest vicinity” as the existence with the Other, which forms the horizon of other things [8, 139].

Body as object exists next to my body, it protects me from complete merging with the flow of life and dissolution in it: “The body exists, it is only that body we belong to and we possess. But the body does not exist, because we cannot find another referent for this body apart from ourselves” [7, 59]. M. Foucault explained the impossibility to dispose of one’s body using the example of pain. Pain simultaneously brings us closer and distances us from the body. No matter how hard we try to get rid of our body in order not to feel pain, we cannot do it and it means that everything what I know about the world is given to me through the body. Body as object cannot be experienced, it is learned, changed, repressed, “the body experience does not always become the experience of thought or it is better to say that the body experience is the experience of boundary of the mind (the way it is understood by Valéry), but such experience of boundary is experience-boundary, where the thought is trying itself in the same vein as something what this thought is: it is a weight of the body, it envisages the weight of this burden, which it is unable to measure and which is carrying it” [2, 79].

The body — skin — membrane, which separates the internal from the external, does not allow us to get lost in an infinite flow of life: “there is no body apart from Body — skin” [3, 78]. Our interrelation with the world can be interpreted as the metaphor body — skin, because everything happening always takes place on the surface, in the boundary gap between mine and not mine, the gap that can be bridged only partially at the moment of touch. Body is always wholeness and in our pursuit of stopping it or possessing it we always grasp only its part. Paradoxicality of the image of the body is accounted for its wholeness in the act of experiencing and its partiality in the act of its actualization. As a metaphysical category, defining the existence of a human being, the body as image is complete and, at the same time, it is in a continuous flow of incipience, escaping grasping and manifestation. This impossibility to “grasp” the body complicates the discourse about it, as any analytical discourse collapses.

Key words: body, embodiment, body as object, body as canon, body interface.